

INSTYTUT BADAŃ EDUKACYJNYCH: BADANIA I DZIAŁANIA NA RZECZ WZMOCNIENIA ZAPLECZA BADAWCZEGO SYSTEMU EDUKACJI

Michał Sitek

Instytut Badań Edukacyjnych w Warszawie

WPROWADZENIE

Instytut Badań Edukacyjnych (IBE) jest placówką badawczą prowadzącą interdyscyplinarne badania naukowe nad funkcjonowaniem i efektywnością systemu edukacji w Polsce. Jego głównym zadaniem jest prowadzenie badań, analiz i prac rozwojowych przydatnych dla szeroko rozumianej polityki i praktyki edukacyjnej. Instytut prowadzi projekty badawcze, uczestniczy w projektach międzynarodowych, sporządza ekspertyzy oraz pełni funkcje doradcze, monitoruje badania edukacyjne w Polsce. Instytut jest nadzorowany przez Ministerstwo Edukacji Narodowej oraz Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Instytut zatrudnia ponad 130 badaczy zajmujących się szeroko rozumianą edukacją – socjologów, psychologów, pedagogów, ekonomistów, politologów, prawników oraz przedstawicieli innych dyscyplin naukowych, w tym wielu wybitnych specjalistów w swoich dziedzinach, o bogatym doświadczeniu zawodowym, które obejmuje, oprócz badań naukowych, także pracę dydaktyczną, doświadczenie w administracji publicznej, badaniach społecznych czy działalności w organizacjach pozarządowych.

Główne obszary prac badawczych i rozwojowych prowadzonych w Instytucie to m.in.:

- wczesna edukacja i opieka nad dzieckiem;
- podstawy programowe oraz problemy dydaktyk przedmiotowych;
- pomiar dydaktyczny i analizy osiągnięć edukacyjnych;
- badanie psychologicznych i pedagogicznych uwarunkowań osiągnięć szkolnych;
- badanie warunków, jakości i efektywności pracy nauczycieli;
- relacje pomiędzy systemem edukacji a rynkiem pracy;
- uczenie się przez całe życie (*lifelong learning*) i badanie systemu kwalifikacji;
- ekonomiczne uwarunkowania kształcenia, finansowanie edukacji i inne szeroko rozumiane problemy ekonomii edukacji;
- instytucjonalno-prawne problemy systemu edukacji i polityki edukacyjnej.

IBE wydaje publikacje i opracowania naukowe z zakresu szeroko rozumianej edukacji. Od 1983 r. Instytut jest wydawcą kwartalnika „Edukacja” (odnotowywanego na liście ERIH). Od 2011 r. Instytut wydaje coroczny *Raport o stanie edukacji* – publikację porządkującą wiedzę na temat systemu edukacji, prezentującą aktualne dane, omawiającą problemy oraz kierunki zmian zachodzących w edukacji.

REALIZOWANE PROJEKTY

Instytut prowadzi cztery projekty systemowe Ministerstwa Edukacji Narodowej, współfinansowane ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego:

- *Badanie jakości i efektywności edukacji oraz instytucjonalizacja zaplecza badawczego (Entuzjaści edukacji)* (2009–2015) – projekt, którego celem jest wzmocnienie zdolności systemu edukacji w zakresie badań edukacyjnych oraz zwiększenie możliwości wykorzystywania badań naukowych w polityce i praktyce edukacyjnej oraz zarządzaniu oświatą;

- *Opracowanie założeń merytorycznych i instytucjonalnych wdrażania Krajowych Ram Kwalifikacji oraz Krajowego Rejestru Kwalifikacji dla uczenia się przez całe życie* (2010–2013) – celem projektu jest stworzenie spójnego systemu opisu i potwierdzania kwalifikacji – Krajowej Ramy Kwalifikacji, która ułatwi porównywanie kwalifikacji zdobywanych w różnym czasie, miejscach i formach oraz dostosowanie systemu edukacji do potrzeb rynku pracy;

- *Badanie dotyczące rozwoju metodologii szacowania wskaźnika edukacyjnej wartości dodanej* (2007–2013, w IBE od 2012 r.) – celem

projektu jest rozwijanie metod wykorzystywania wyników egzaminów zewnętrznych do oceny efektywności nauczania;

- *Badanie uwarunkowań zróżnicowania wyników egzaminów zewnętrznych*, w ramach którego prowadzone jest *Ogólnopolskie badanie umiejętności trzecioklasistów* (2010–2014, w IBE od 2012 r.) – jego celem jest dostarczenie szkołom dodatkowych informacji o poziomie wiadomości i umiejętności uzyskanych przez uczniów w klasach I–III oraz materiałów mogących stać się podstawą do refleksji nad funkcjonowaniem szkoły i doskonaleniem jej codziennej praktyki.

Charakterystyka projektów realizowanych w IBE

Projekt systemowy pt. Badanie jakości i efektywności edukacji oraz instytucjonalizacja zaplecza badawczego (Entuzjaści edukacji)

Największy z projektów, realizowany w latach 2009–2015, funkcjonuje pod hasłem *Entuzjaści edukacji* (EE). Długofalowym celem projektu jest systematyczne i trwałe podnoszenie jakości edukacji. Badania naukowe podjęte w jego ramach służą zarówno zdiagnozowaniu istniejących słabych punktów systemu edukacji na wszystkich jego poziomach (zarówno w skali makro-, jak i mikro-, czyli w relacji nauczyciela z uczniem/uczniemi), jak i wypracowaniu narzędzi służących pokonywaniu trudności w podnoszeniu jakości edukacji, w tym narzędzi dydaktycznych dla nauczycieli, narzędzi oceny pracy szkoły oraz polityki edukacyjnej na różnych szczeblach.

Zakres badań, które realizuje IBE w ramach projektu *Entuzjaści edukacji*, obejmuje interdyscyplinarne badania funkcjonowania podstaw programowych w rzeczywistości szkolnej, badania nad jakością i efektywnością edukacji w obszarze uwarunkowań wewnątrzszkolnych, instytucjonalnych, ekonomicznych oraz w kontekście potrzeb rynku pracy. Ważnym celem jest przy tym wzmocnienie instytucjonalnego i kadrowego rozwoju badań edukacyjnych w Polsce zarówno poprzez rozwój samego Instytutu, jak i inicjowanie oraz zawiązywanie sieci współpracy krajowych i zagranicznych instytucji prowadzących badania edukacyjne.

Pierwszy obszar w ramach projektu EE to **badania podstaw programowych i rozwoju dydaktyk przedmiotowych**, które pozwalają na dokonanie diagnozy jakości kształcenia w zakresie poszczególnych przedmiotów szkolnych (m.in.: języka polskiego, matematyki, nauk przyrodniczych, historii oraz języków obcych) i są podstawą tworzenia nowych narzędzi dydaktycznych dla nauczycieli. Przykładem badań z tego obszaru jest realizowane corocznie – począwszy od 2011 r. – badanie *Laboratorium myślenia* obejmujące uczniów pierwszych klas szkół ponadgimnazjalnych i diagnozujące poziom wiedzy i umiejętności z zakresu poszczególnych przedmiotów przyrodniczych.

Przykładem współpracy z systemem egzaminacyjnym jest badanie *Diagnoza kompetencji gimnazjalistów*, realizowane od 2011 r. wśród uczniów trzeciej klasy gimnazjów. Wyjątkowe, także w skali międzynarodowej, są prowadzone w Instytucie badania dotyczące nauczania języka obcego, które uwzględniają m.in. badania umiejętności pisania, czytania i słuchania, umiejętności wypowiedzi ustnej (prowadzone w schemacie badań podłużnych).

Instytut nie tylko prowadzi diagnozę słabych i mocnych stron nauczania, ale także oferuje wsparcie dla szkół i nauczycieli, czego przykładem jest *Baza narzędzi dydaktycznych*, czyli dostępne w Internecie zbiory zadań z języka polskiego, historii, matematyki, biologii, chemii, fizyki i geografii. Ważnym działaniem są też badania i analizy psychometryczne danych egzaminacyjnych. Jednym z efektów projektu jest m.in. przeprowadzenie badań nad wynikami egzaminów z lat

2002–2014, dających możliwość przeliczenia wyników z egzaminów zewnętrznych przeprowadzonych w poszczególnych latach i możliwość śledzenia tendencji w zmianach wyników egzaminów na poziomie szkoły, a także na różnych szczeblach podziału terytorialnego kraju.

Zespół Pomiaru Dydaktycznego IBE prowadzi także działania realizowane w ramach osobnego projektu systemowego, związane z rozwijaniem metodologii edukacyjnej wartości dodanej, która obecnie umożliwia analizę wyników niemal każdego gimnazjum w Polsce i większości szkół kończących się egzaminem maturalnym.

Drugim z obszarów badawczych są **psychologiczne i pedagogiczne podstawy osiągnięć szkolnych**. W ramach tego obszaru prowadzone jest m.in. badanie podłużne pt. *Szkolne uwarunkowania efektywności kształcenia*, którego celem jest uzyskanie systematycznej wiedzy o czynnikach warunkujących efektywność kształcenia w szkole podstawowej. Na potrzeby tego badania wytworzono lub zaadaptowano do polskich warunków szereg narzędzi psychologicznych, pedagogicznych i socjologicznych. Efektem działań podejmowanych w projekcie jest też TUNSS, czyli *Test umiejętności na starcie szkolnym*. Jest to test adresowany do dzieci w wieku 5–7 lat, o charakterze adaptacyjnym, czyli test dostosowujący poziom trudności kolejnych zadań do poziomu umiejętności dziecka i przygotowany w nowoczesnej i atrakcyjnej dla dzieci formie aplikacji uruchamianej na tablecie.

Trzeci obszar, zgodnie z założeniem, iż pierwsze lata życia stanowią fundament późniejszego efektywnego funkcjonowania jednostki zarówno w sferze poznawczej, jak i społeczno-emocjonalnej, dotyczy **jakości rozwoju i życia dziecka od urodzenia do rozpoczęcia nauki w szkole**. Długofalowym celem jest tutaj wypracowanie rekomendacji dla polityki społecznej i edukacyjnej dotyczących: wsparcia dla rodzin, standardów funkcjonowania instytucji opieki i wczesnej edukacji, kwalifikacji kadry w tych instytucjach oraz dostępu do świadczeń opiekuńczych i edukacyjnych. Planowane są także pogłębione badania nad ryzykiem dysleksji i specyficznymi zaburzeniami językowymi u dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, których nadrzędnym celem jest wypracowanie nowoczesnych narzędzi diagnostycznych dla nauczycieli, rodziców i specjalistów pracujących z dziećmi.

Czwarty z obszarów dotyczy **kwestii socjologiczno-prawnych**. Celem jest tu dostarczenie wyników przydatnych w podnoszeniu jakości otoczenia instytucjonalnego szkół oraz analiza skuteczności wdrażanych zmian organizacyjnych w systemie edukacji, w tym m.in. ocena realizacji rozporządzeń odnoszących się do pomocy psychologiczno-pedagogicznej dla przedszkoli i szkół różnego szczebla. W tym obszarze ważną częścią badań są badania czasu i warunków pracy nauczycieli, warunków ich kształcenia oraz rynku pracy nauczycieli, a także realizowanego we współpracy z OECD *Międzynarodowego badania nauczania i uczenia się* – TALIS. Prowadzone są także badania dotyczące problemów decentralizacji, zmian sieci szkolnej, współpracy szkół z podmiotami zewnętrznymi i funkcjonowaniem szkół w społeczności lokalnej.

Piątym z obszarów badawczych są **kwestie z obszaru ekonomii edukacji**. Dane administracyjne i wyniki dotychczasowych badań nie pozwalają na uzyskanie pełnego i spójnego obrazu źródeł finansowania edukacji, obejmujących zarówno środki publiczne, jak i prywatne. Celem badań prowadzonych w tym obszarze jest dostarczenie wyników badań nad ekonomicznymi uwarunkowaniami edukacji na różnych poziomach, w tym badań na temat szeroko rozumianych kosztów (nakładów finansowych, rzeczowych, nakładów czasu) oraz zestawienie ich z efektami uczenia się. Głównym projektem w tym obszarze jest realizowane na terenie celowo dobranych powiatów badanie ekonomicznych uwarunkowań kształcenia, którego celem jest zidentyfikowanie nakładów edukacyjnych, problemów zarządzania edukacją i ich efektów.

Ostatni z obszarów w ramach projektu EE dotyczy **powiązań edukacji i rynku pracy**. Celem jest dostarczenie wyników badań dotyczących przejścia z poziomu edukacji do rynku pracy, m.in. poprzez śledzenie ścieżek karier edukacyjnych i zawodowych czy badanie gospodarstw domowych. Pozwoli to na stworzenie systematycznej oceny podaży i popytu na kompetencje oraz lepsze zrozumienie procesów uczenia się przez całe życie. Badania prowadzone w tym obszarze obejmują między innymi badanie losów absolwentów szkół

wyższych, które pozwoli określić, jak ścieżka edukacyjna wpływa na sukces na rynku pracy oraz badanie uwarunkowań decyzji edukacyjnych w gospodarstwach domowych.

Projekt systemowy pt. Opracowanie założeń merytorycznych i instytucjonalnych wdrażania Krajowych Ram Kwalifikacji oraz Krajowego Rejestru Kwalifikacji dla uczenia się przez całe życie (Kwalifikacje po europejsku)

Z badaniami dotyczącymi powiązań edukacji i rynku pracy, realizowanymi w ramach projektu EE, ściśle wiąże się projekt *Kwalifikacje po europejsku*, czyli drugi z projektów systemowych realizowanych przez Instytut. *Polska Rama Kwalifikacji* to część projektu, który obejmuje całą Unię Europejską, a związany jest z ułatwieniem mobilności zawodowej w ramach otwartego rynku pracy, zmianą w podejściu do uczenia się i inwestowania w kapitał ludzki oraz z promowaniem postawy uczenia się przez całe życie. Polska, podobnie jak wszystkie kraje UE, zobowiązała się do przygotowania swojej ramy kwalifikacji oraz umieszczania na wydawanych świadectwach i certyfikatach informacji o poziomie danej kwalifikacji.

Polska rama kwalifikacji, na wzór ramy europejskiej, obejmuje osiem poziomów kwalifikacji. Na każdym z nich wymagania dotyczące efektów uczenia się są opisywane w trzech kategoriach: wiedzy, umiejętności oraz kompetencji społecznych. Ułatwi to porównanie kwalifikacji nabytych w różnym czasie, różnych miejscach i formach, umożliwi lepsze dostosowanie systemu edukacji do potrzeb rynku pracy, a także ułatwi mobilność na rynku pracy. Sposób opisywania efektów edukacji stanie się czytelnym komunikatem dla pracodawców potwierdzającym rzeczywiste umiejętności absolwentów. Każdy będzie mógł uzyskać potwierdzenie swoich kompetencji nabytych na rozmaitych ścieżkach uczenia się, także tych pozaformalnych (np. w konkursach) lub nieformalnych (np. w pracy, w życiu codziennym).

Projekty międzynarodowe

Ważną częścią programu badań Instytutu są międzynarodowe projekty badawcze. Instytut jest obecnie odpowiedzialny za realizację w Polsce pięciu badań porównawczych:

- *Międzynarodowego Badania Kompetencji Osób Dorosłych (PIAAC)*,
- *Międzynarodowego Badania Kompetencji Komputerowych i Informatycznych (ICILS)*,
- *Europejskiego Badania Kompetencji Językowych (ESLC)*,
- *Międzynarodowego Badania Nauczania i Uczenia się (TALIS)*.
- badania SHARE (*Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe*), realizowanego w Polsce przez IBE wspólnie z Centrum Analiz Ekonomicznych CenEA.

Instytucjonalizacja zaplecza badawczego

Działania realizowane ze środków europejskich polegają nie tylko na przeprowadzaniu badań i upowszechnianiu ich wyników, ale służą także wzmocnieniu zaplecza badawczego pod względem kadrowym i instytucjonalnym. Mają jednocześnie doprowadzić do instytucjonalizacji tego zaplecza, rozumianej jako upowszechnienie wysokich standardów badawczych i zapewnienie trwałości uzyskanych rezultatów.

W Instytucie Badań Edukacyjnych gromadzone są informacje o badaniach edukacyjnych w Polsce, prowadzonych zarówno w ramach tradycyjnego sektora badań naukowych, jak i badań finansowanych z funduszy europejskich. Inwentaryzacja badań służy określeniu luk informacyjnych w istniejących badaniach oraz szerszemu wykorzystaniu wyników przez badaczy i inne środowiska edukacyjne, np. nauczycieli czy urzędników. Efektem tych działań jest ogólnodostępna *Baza Informacji o Badaniach Edukacyjnych (BIBE)* dostępna na stronie internetowej IBE. Baza jest systematycznie udoskonalana, uwzględnia doświadczenia podobnych baz prowadzonych w kraju i zagranicą. Będzie ona zawierać informacje o badaniach, a docelowo także i część, w której dostępne będą zbiory danych wraz z dokumentacją techniczną umożliwiającą przeprowadzenie analiz danych przez zainteresowane osoby w kraju.

Budowaniu szeroko zakrojonej współpracy krajowej służy cykl regularnych seminariów pt. „Badania i polityka edukacyjna”. Seminaria mają

z jednej strony pomóc w integracji środowisk uprawiających badania edukacyjne, a z drugiej mają zbliżyć środowiska badaczy ze środowiskami osób związanych z praktyką podejmowania decyzji w edukacji. Instytut współpracuje także z instytucjami akademickimi w kraju i zagranicą, ministerstwami i innymi instytucjami publicznymi. Wzmocnieniu zaplecza kadrowego badań edukacyjnych służy współpraca w zakresie kształcenia na poziomie studiów podyplomowych z Collegium Civitas, Katolickim Uniwersytetem Lubelskim i Uniwersytetem Jagiellońskim.

Efektywna budowa zaplecza badawczego musi być oparta na wykorzystaniu doświadczeń międzynarodowych i odwoływaniu się

do najlepszych praktyk. Ważnym forum wymiany doświadczeń są wspomniane już międzynarodowe projekty badawcze, w których uczestniczy Instytut, oraz współpraca z zagranicznymi instytucjami uniwersyteckimi i ośrodkami eksperckimi. Instytut reprezentuje Polskę w Międzynarodowym Stowarzyszeniu Badań Osiągnięć Edukacyjnych (IEA). Pracownicy Instytutu uczestniczą w pracach grup eksperckich Komisji Europejskiej i Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD). Instytut jest też członkiem sieci współpracy europejskich instytucji promujących wykorzystanie wyników badań w polityce i praktyce edukacyjnej (EIPEE).